

A zsidók deportálása Olaszországban, 1943–1945: a magyar zsidók sorsa

Dolgozatomban azokat az olasz dokumentumokat fogom bemutatni, amelyek az Olaszországban tartózkodó magyar zsidók sorsáról tudósítanak, és akkor keletkeztek, amikor ott megkezdődtek a deportálások Auschwitzba.

Nem tudok magyarul, tehát még nem kutathattam magyar levéltárakban, vizsgálódásom ezért nem törekedhet a teljességre, de hasznos lehet az olaszországi *soá* történelmének áttekintésében.

Mint tudjuk, a zsidóüldözés Olaszországban két, egymástól jól elkülöníthető szakaszban ment végbe. Az első 1938 szeptemberétől 1943. július 25-éig tartott, és önállóan alkalmazott, keményen zsidóellenes törvénykezés jellemezte: az állami iskolákból kitiltották a zsidó tanárokat és tanulókat, a hadseregből és a közszolgálatból elbocsátották a zsidókat, korlátozták ingatlanhoz való jogaikat, kiutasították azokat a zsidókat, akik az előző húsz évben költöztek Olaszországba, az újonnan érkezettek nem kaphattak beutazási engedélyt, a rasszizmus biológiai felfogásának ismervei alapján állapították meg, ki „zsidó”, és megtiltották a vegyes házasságok kötését stb. Tanulságos lenne, ha összehasonlítanánk az olasz és a magyar zsidótörvényeket, de a jelen dolgozatnak ez nem tárgya. Arra azonban szeretnék rámutatni, hogy Magyarországon korábban korlátozták a zsidók részvételét a gazdasági életben, mint Olaszországban, Róma viszont megelőzte Budapestet a rasszizmus biológiai szemléletmódjának alkalmazásában, azaz ha valakinek három vagy négy nagyszülője zsidó volt, megkérdőjelezhetetlenül zsidónak számított.

A fent említett öt év alatt egyetlen zsidót sem öltek meg Olaszországban, és, néhány ritka kivételtől eltekintve nem alkalmaztak fizikai erőszakot velük szemben. Az 1930-as évek végén Benito Mussolininak az volt a célja, hogy a fasiszta párt és az olaszok körében megerősödjön az antiszemizmus, és az emberek büszkéek legyenek „árjaságukra”, de az utóbbi évtizedben ellenezte bármiféle erőszak alkalmazását az

országban. Erre kizárólag az államnak volt felhatalmazása lázadás leverése esetén az országhatárokon belül, és természetesen háborús körülmények között. Érdemes megjegyezni, hogy az említett időszakban, 1938 és 1943 között az olasz félszigettől távol került sor a legsúlyosabb antiszemita atrocitásokra: 1941 tavaszán Bengáziban és Tripoliban megöltek egy–egy zsidó lakost, majd 1942 májusában Spalatóban (Split) feldúlták a zsinagógát és bántalmazták a bent imádkozó zsidókat.¹

Mussolini Hitler oldalán harcolt 1943 nyaráig, de még akkor sem deportált egyetlen olasz vagy akár külföldi zsidót, amikor Hitler már tömeges pusztítást végzett Kelet- és Nyugat-Európa zsidósága körében. Épp ellenkezőleg, igyekezett repatriálni azokat az olaszországi zsidókat, akik a Harmadik Birodalom által megszállt területeken rekedtek, és a deportálás veszélye fenyegette őket. Eleinte Róma nem kívánta „visszafogadni” ezeket a zsidókat, de 1942 végén és 1943 elején sikerült megegyeznie Berlinnel a visszatérésükről. Tudomásunk szerint Magyarország és más európai államok is ezt a megoldást választották, tekintet nélkül politikai helyzetükre és háborús elkötelezettségükre (1943 júliusában Svájc, Spanyolország, Portugália, Dánia, Svédország, Finnország, Románia és Törökország).²

1943. július 10-én a szövetségesek partra szálltak Szicíliában. Július 25-én megbuktatták Mussolinit, és eltávolították hivatalából. A király Pietro Badoglio-t bízta meg új kormány alakításával. Mialatt az angol-amerikai csapatok lassan haladtak Calabria felé, a Brenner-hágón átkelve a német katonai egységek gyors ütemben előzönlöttek Olaszországot. 1943. szeptember 8-án bejelentették a rádióban, hogy az Olasz Királyság fegyverszünetet kötött a szövetségesekkel; ezt követően Badoglio kormánya és a király délre menekült. Az ország kettészakadt: északon, ahol a németek megvetették a lábukat, megalakult Mussolini új fasiszta állama, az Olasz Szocialista Köztársaság, délen helyezkedtek el az angol-amerikai szövetségesek és az Olasz Királyság. Nápoly 1943. szeptember végén szabadult fel, Róma 1944 júniusában, Firenze az év augusztusában, Milánó és Trieszt 1945 áprilisában.

A németek már szeptember közepén megkezdték a zsidók letartóztatását; ezeket az akciókat helyi szinten döntötték el.

¹ Michele SARFATTI, *Gli ebrei nell'Italia fascista. Vicende, identità, persecuzione*, Torino, Einaudi, 2000, 201, 202.

² Olaszországról: Liliana PICCIOTTO FARGION, Italian Citizens in Nazi-Occupied Europe: Documents from the Files of the German Foreign Office, 1941–1943, *Simon Wiesenthal Center Annual*, VII(1990), 93–141; SARFATTI, *i. m.*, 179–181. Más országok: Raul HILBERG, *The Destruction of the European Jews*, New York–London, Holmes & Meier, 1985, 447; Eberhard KOLB, *Bergen-Belsen*, Hannover, Verlag für Literatur und Zeitgeschehen GmbH, 1962, 24, 25.

A kutatók még nem találtak hivatalos náci dokumentumokat arról, hogy egyebek közt Olaszországot is bevonták volna a „végső megoldás” tervébe. Ismeretes egy szeptember 23-án, a Birodalmi Biztonsági Főhivatal (*Reichssicherheitshauptamt*, RSHA) által kiadott körlevél, amely a Harmadik Birodalom ellenőrzése alá vont területeken működő német rendőrfőnököket (kivéve az olaszországiakat, következésképpen azt kell feltételeznünk, hogy ők speciális parancsot kaptak) arról tájékoztatta, hogy a német külügyminisztériummal kötött „megállapodás” értelmében az olasz állampolgárságú zsidók „azonnal deportálhatók” Kelet-Európába.³ Az első razziát szeptember végén akarták tartani Nápolyban, de időközben a város felszabadult, így a terv nem valósult meg. Ezért a Birodalmi Biztonsági Főhivatal első akcióira október 9-én, szombaton került sor Triesztben, majd egy héttel később, október 16-án Rómában.

A razziák alkalmával feltehetően külföldi zsidókat is begyűjtöttek, de nem mindenkit. A Birodalmi Biztonsági Főhivatal már említett, szeptember 23-ai körlevelé október 10-ig, majd 20-ig (később egészen 1943. december 31-ig) meghosszabbította a magyar és némely más állampolgárságú zsidóknak garantált mentességet a razzia alól.⁴

Tudunk közülük egy nyolctagú ortodox magyar zsidó családról (az anya fejkenődöt, az apa szakállat viselt, a fiaik pedig *peotot*, azaz pajeszt). A németek razziáján akadtak fenn 1943. november 6-án, egy szombati napon, Firenzében, de miután ellenőrizték a papírjaikat, szabadon engedték őket, mivel igazolták magyar állampolgárságukat (a történetet egy szintén letartóztatott férfi mesélte el, akinek később sikerült megszöknie; a többi elfogott zsidót Auschwitzba deportálták; a családot nem gyűjtötték be még egyszer).⁵ Arról nincs tudomásunk, hány magyar zsidót tartóztattak le és engedtek szabadon az 1943 szeptembere és decembere közötti

³ A *Sipo-SD* főnöke (aláírás: Heinrich Müller Gestapo-főnök) a nácik felügyelete alatt tartott régiókban működő *Sipo-SD* területi vezetőinek: „Im Einvernehmen mit dem Auswärtigen Amt können nunmehr sämtliche nach Abschluss der sog. Heimschaffungsaktion im deutschen Machtbereich verbliebenen Juden mit der Staatsangehörigkeit der nachstehend aufgeführten Länder : 1. Italien [...] in die Abschiebungsmassnahmen einbezogen werden. [...] Die erforderlichen Massnahmen sind bezüglich: a) der Juden italienischer Staatsangehörigkeit sofort [...] durchzuführen.” (*Der Prozess gegen die Hauptkriegsverbrecher vor dem Internationalen Militärgerichtshof, Nürnberg 14. November 1945–1. Oktober 1946*, Nürnberg, 1948, XXXII, 185–188.) Vö. KOLB, *i. m.*, 26; HILBERG, *i. m.*, 447, 669.

⁴ HILBERG, *i. m.*, 447.

⁵ LOUIS GOLDMAN, *Amici per la vita*, Firenze, SP44, 1993, 43, 44.

időszakban. Azt azonban tudjuk, hogy az említett hónapokban több (talán ötven) magyar zsidót elfogtak, és deportáltak; az is ismeretes, hogy az ő letartóztatásuk más okokból, állampolgárságuktól függetlenül történt. Néhány esetben feltételezhetjük, hogy a németek tudatosan megszegték saját szabályait, vagy az elfogottak között akadhettek olyanok, akik nem tudták igazolni magyar állampolgárságukat.

1944 januárjától azonban sem a magyar, sem más állampolgárságú zsidók nem élveztek védeltséget a begyűjtések alól. Wilhelm Harsternek, az olaszországi *Sipo-SD* (*Sicherheitspolizei-Sicherheitsdienst*, biztonsági rendőrség és biztonsági szolgálat) főnökének aláírásával 1944. január 17-én kelt az a körlevél, amely elrendelte kivétel nélkül minden zsidó letartóztatását és deportálását.⁶ A begyűjtött embereket előbb Bergen-Belsenbe, majd Auschwitzba szállították.⁷

Az Olasz Szocialista Köztársaság kezdetben teljesen a német hatóságokra hagyta a letartóztatásokat és deportálásokat. Később azonban, az új Partito Fascista Repubblicano (Köztársasági Fasiszta Párt) első, 1943. november 14-én, Veronában tartott nagygyűlésén manifesztumot adtak ki, amelynek 7. pontja kimondja, hogy minden zsidó „idegen” és „ellenség”. November 30-án Guido Buffarini Guidi belügyminiszter elrendelte, hogy „minden zsidót, [...] nemzetiségre való tekintet nélkül, le kell tartóztatni és gyűjtőtáborokban kell elhelyezni, továbbá meg kell fosztani minden vagyonától”.⁸ A kiadását követő hetekben némiképp enyhítettek a letartóztatási parancs szigorán, mert nemzetiségtől függetlenül mentességet kaptak a hetven éven felüli zsidók, a súlyos betegek és a vegyes családba tartozók.

Néhány nappal az olasz letartóztatási parancs kiadása után a Birodalmi Biztonsági Főhivatal úgy tájékoztatta a német külügyminisztériumot, hogy az Olaszországban élő zsidók begyűjtéséhez megfelelő apparátusra van szükség, mire a külügy-

⁶ Lutz KLINHAMMER, *Zwischen Bündnis und Besatzung. Das nationalsozialistische Deutschland und die Republik von Salò 1943–1945*, Tübingen, Niemeyer, 1993, 543.

⁷ Adatok Liliana PICCIOTTO FARGIONTÓL, könyve: *Il libro della memoria. Gli Ebrei deportati dall'Italia (1943–1945)*, Ricerca della Fondazione Centro di Documentazione Ebraica Contemporanea; új kiadás: Milano, Mursia, 2002.

⁸ Guido Buffarini Guidi belügyminiszter a területi főnököknek, 1943. november 30.: „[...] Tutti gli ebrei, anche se discriminati, a qualunque nazionalità appartengano, e comunque residenti nel territorio nazionale, debbono essere inviati in apposti campi di concentramento. [...] Tutti i loro beni, mobili ed immobili, debbono essere sottoposti ad immediato sequestro. [...] Siano per intanto concentrati gli ebrei in campi di concentramento provinciali in attesa de essere riuniti in campi di concentramento speciali”; Archivio centrale dello Stato, Ministero dell’Interno, DGPS, AGR, Massime (parte non riordinata), R9, b. 80, fasc. 19 (idézve in SARFATTI, *i. m.*, 248, 56. jegyzet).

minisztérium december 14-én táviratozott az olaszországi német nagykövetnek, miszerint „feltétlenül szükséges”, hogy a zsidók begyűjtése „a fasiszta erők részvételével és felügyelete mellett” történjék.⁹ Tény, hogy 1943 decemberétől az olaszországi zsidók többségét az olasz rendőrség tartóztatta le és irányította a belföldi gyűjtőtáborokba, ahonnan átszállításukat Kelet-Európába (főleg Auschwitzba) már a német rendőrség intézte. A Harmadik Birodalom közvetlen irányítása alá tartozó északkelet-olaszországi területeken, elsősorban Trieszt és Fiume (Rijeka) városában a német rendőrség végezte a zsidó lakosság letartóztatását és internálását.

Az 1943. november 30-i parancs bármely állampolgárságú zsidót érintett, így magyarokat, svájciakat és másokat egyaránt. Az akciók végrehajtásának módja ellenében állt a német szabályokkal: a Salòban történetekre hirtelen elhatározásból, sietésben került sor, anélkül, hogy Berlin véleményét kikérték volna. Másrészt ne feledjük, hogy a fasiszta kormány rendelete csak a zsidók letartóztatását és internálását tette kötelezővé, a deportálásukat nem.

Néhány ország azok közül, amelyek – mint Olaszország – egy-két hónappal korábban megegyeztek a Harmadik Birodalommal az általa megszállt országrészen élő zsidó állampolgárok hazatelepítését illetően, most ugyanezzel az igénnyel lépett fel Mussolini kormányával szemben.

Svájc és Törökország esetében dokumentumok bizonyítják, hogy mindkét állam konzulja közvetlenül Olaszországban emelt panaszt.¹⁰ Románia és Magyarország külügyminisztere hivatalos tiltakozást nyújtott be a helyi olasz nagykövetségnek.

⁹ Horst Wagner, a német Külügyminisztérium II. osztályának (főcsoportfőnökségének) vezetője Joachim von Ribbentrop külügyminiszternek, 1943. december 4.; NG/5026 (*Judenverfolgung in Italien, den italienisch besetzten Gebieten und in Nordafrika*, Frankfurt am Main, United Restitution Organization, 1962, 201). (Lásd még PICIOTTO FARGION, *Per ignota destinazione. Gli ebrei sotto il nazismo*, Milano, Mondadori, 1994, 221, 222.) Horst Wagner, a német Külügyminisztérium II. osztályának (főcsoportfőnökségének) vezetője Rudolf Rahn olaszországi német nagykövetnek, 1943. december 14.: „...mit faschistischen Kräften in eigener Verantwortung erforderlich”; Auswärtiges Amt, Politisches Archiv, Inland IIg, n. 192, K 212.145 kk. (idézve in KLINHAMMER, *i. m.*, 545).

¹⁰ Svájcot illetően lásd Belügyminisztérium, a Közbiztonsági Főhivatal a Külügyminisztériumnak, 1943. december 29. és 1944. január 22.; Archivio Storico-diplomatico del Ministero degli Affari Esteri, Repubblica Sociale Italiana – Gabinetto (ASMAE, MAE, RSI-Gabinetto), b. 164, fasc. IV-1, sfasc. 2. Törökországot illetően lásd egyéb dokumentumok *uo.*, sfasc. 3, Archivio Centrale dello Stato, Ministero dell’Interno, Direzione Generale della Pubblica Sicurezza, Affari generali e riservati (ACS, MI, DGPS, AGR), cat. A16, b. 3, fasc. 13; *uo.*, cat. A16, 1944–45, b. 8, fasc. Avramento Michele.

Olaszország bukaresti képviselője azt jelentette Salònak, hogy Románia ellenez „mindennemű megkülönböztetést árja és sémi román között”, és amennyiben az utóbbiakat nem engedik szabadon, nem adják vissza vagyonukat, a román kormány kész „ugyanilyen bánásmódban részesíteni” határain belül minden olasz nemzetiségűt, akár zsidó, akár árja.¹¹ 1943. december 9-én a budapesti olasz nagykövet tájékoztatta Salòt, hogy a magyar külügyminiszter tiltakozott az Olaszországban tartózkodó magyar zsidók begyűjtése és kifosztása ellen, emlékeztetett arra, hogy néhány hónappal korábban országaik hasonló politikát folytattak, és emlékeztetett „Olaszország faji kérdésekben tanúsított – más országokéhoz képest – toleráns hozzáállására, amely azonos volt Magyarország politikájával”.¹²

A svájci, a magyar és a román tiltakozást a Direzione generale delle affari generali (Általános Ügyek Főhatósága) vette át az Olasz Szocialista Köztársaság Külügyminisztériumában. Benito Mussolini volt a külügyminiszter; helyettese Serafino Mazzolini, először mint főtitkár, majd 1944. március 8. után mint államtitkár, azaz miniszterhelyettes. A Direzione 1944. január 20-án feljegyzést készített Mussolini számára, és összegezve a három ország tiltakozását, javaslatot tett arra, hogy a zsidókat ne vigyék gyűjtőtáborokba, hanem ingóságaikkal együtt repatriálják őket, ingatlanukat pedig időlegesen zárolják, de ne kobozzák el véglegesen.¹³

A levéltári aktában nincs nyoma, hogy Mussolini miként fogadta a javaslatot. A következő napon azonban az általános ügyek osztálya tájékozódni kezdett arról, hogyan bánik a külföldi zsidókkal a Harmadik Birodalom. A német nagykövetség először csak a román zsidókkal kapcsolatosan adott információt.¹⁴ A külföldi zsidók ügyében csak később (addigra már május 11. volt!) adott írásos tájékoztatást. A vagyont illetően a memorandum szerint Berlin kisajátítja a zsidó ingatlant, ha az adott kormányhatalom nem tart rá igényt; kijelöli az adott ország által kiválasztott átvevő személyeket, ha az adott kormányhatalom igényt tart az ingatlanra, de nem szövet-

¹¹ Franco Trandafilo romániai olasz nagykövet az Olasz Szocialista Köztársaság külügyminiszterének, 1943. december 18.: „...fra romeni ariani e romeni semiti”; „...usare lo stesso trattamento”; ASMAE, MAE, RSI-Gabinetto, b. 164, fasc. IV-1, sfasc. 2.

¹² Raffaele Casertano magyarországi olasz nagykövet az Olasz Szocialista Köztársaság külügyminiszterének, 1943. december 9.: „...politica più tollerante dell’Italia, rispetto a quella degli altri Paesi, in materia razziale, che aveva un parallelo con la politica ungherese.” *Uo.*

¹³ A. G. (Külügyminisztérium, Általános Ügyek Főhatósága), Appunto, 1944. január 20., *uo.*

¹⁴ Külügyminisztérium, Általános Politikai Ügyek Főhatósága a külügyminiszternek, Általános Ügyek Főhatósága, 1944. január 21. (von Reicherttől származó információval); az olaszországi német nagykövetség az Általános Ügyek Politikai Főhatóságához, 1944. február 11.; *uo.*

séges (mint a Görögországban lévő török zsidók vagyona esetében); vagy továbbra is csereegyezményeket fog kötni, bevonva a német zsidók külföldi ingatlanvagyonát, amennyiben a másik kormányhatalom érdekelt és Németország szövetségese. A személyek vonatkozásában a dokumentum megerősítette, hogy a hazatelepítés biztosított a török, spanyol, portugál, svájci, svéd, finn és román zsidók számára, de ezzel a „lehetőséggel” már nem élhetnek a dán zsidók, és „tekintve az utóbbi eseményeket, feltehetően a magyarok sem élvezhetik”.¹⁵

1944. május 16-án az általános ügyek osztálya a ducénak írt memorandumában (*Appunto per il Duce*) összefoglalta a Németországban alkalmazott kritériumokat, amelyek a magyar helyzetre való tekintettel még nyilvánvalóbbak voltak:

A múltban a magyar zsidók is kedvező bánásmódban részesültek, de az utóbbi idők magyarországi eseményei valószínűleg gyökeresen megváltoztatják a tárgyat illető helyzetet, aminek vagyonekobbzás lesz a következménye és deportálás a lengyel gyűjtőtáborokba.¹⁶

¹⁵ Olaszországi német nagykövetség, *Aufzeichnung – Behandlung ausländischer Juden in Italien und der ehemals von Ital. Truppen besetzten Zone Griechenlands* [Feljegyzés – a külföldi zsidókkal Olaszországban és Görögországnak egykor, olasz csapatok által megszállt területein való bánásmódról], kézzel írt megjegyzés: „consegnato de Reichert l’11 maggio 1944”: „Die Sonderwünsche der einzelnen Regierungen hinsichtlich der Behandlung Juden ihrer Staatsangehörigkeit sind bis zu einem gewissen Grade berücksichtigt worden. Den türkischen, spanischen, portugiesischen, schweizerischen, schwedischen und finnischen Juden wurde die Möglichkeit einer Rückkehr in ihre sogenannten Heimatländer innerhalb einer angemessenen Frist gegeben. In die allgemeinen Judenmassnahmen – Abschiebung in die Ostgebiete – wurden nur die Juden dieser Staaten einbezogen, die von dem Heimkehrrecht keinen Gebrauch gemacht haben. Rumänische Juden erhielten insoweit die Heimkehrmöglichkeit, als die rumänische Regierung ein Interesse an ihrer Heimreise äusserte. Ursprünglich wurde auch den dänischen und ungarischen Juden die Möglichkeit einer Rückkehr gegeben; dies ist jedoch durch die Lösung der Judenfrage in Dänemark überholt und dürfte auch für Ungarn im Hinblick auf die letzten Entwicklungen voraussichtlich nicht weiter in Betracht kommen.” *Uo.*

¹⁶ Külügyminisztérium, Általános Ügyek Főhatósága, *Appunto per il Duce*, 1944. május 16.: „Anche gli ebrei ungheresi ebbero a suo tempo un trattamento di favore, ma molto probabilmente gli avvenimenti recentemente verificatisi in Ungheria porteranno ad un capovolgimento della situazione in tal campo, colla conseguenza dell’incameramento dei beni e dell’invio in campi di concentramento in Polonia”; „che, ad evitare difficoltà cogli Stati amici, convenga anche da parte nostra seguire una linea di condotta non dissimile ed in ogni caso non più severa di quella seguita dalla Germania.” *Uo.*

Végül a memorandum leszögezte, hogy „a baráti országokkal való nézeteltérések kiküszöbölésére ajánlatos megfelelő magatartást tanúsítanunk, semmi esetre sem eltérőt a Németországban elfogadotthoz képest”. Mussolini aláírásával hitelesítette a dokumentumot.

Ugyanakkor Casertano nagykövet április 15-én jelentette, hogy Magyarországon új zsidótörvényt vezetnek be,¹⁷ május 8-án pedig azt, hogy a magyar kormány a külföldi zsidók hazatelepítését és vagyonának elkobzását fontolgatva azt tudakolta, „az olasz kormány milyen feltételekkel veszi vissza őket”.¹⁸

Május 23-án Mazzolini miniszterhelyettes javaslatot tett a Belügyminisztérium Közbiztonsági Főhivatalának (*Direzione generale della pubblica sicurezza*) és a Miniszterelnöki Hivatal Fajvédelmi Főfelügyelőségének (*Ispettorato generale della razza*), hogy kössenek megállapodást Romániával és Svájjal a román és a svájci zsidók repatriálásáról és vagyonuk sorsáról. Hozzátette, hogy „Magyarországon megváltozott a politikai helyzet, ezért [...] a náci Németország várhatóan megváltoztatja a határain belül élő magyar zsidókkal való bánásmódját”, következésképpen ajánlatos megvárni, amíg megszületik Németország döntése, és létrejön „egy lehetséges, a kölcsönös bánásmódot biztosító egyezmény Olaszország és Magyarország között”.¹⁹ Válaszában a fajvédelmi főfelügyelő (*Ispettore generale per la razza*) és a rendőrfőnök-helyettes egyetértett a javaslattal.²⁰

A következő héten valóban megszületett az olasz–magyar egyezmény terve. Június 24-én a budapesti olasz nagykövet arról tájékoztatta a salói illetékeseket, hogy a magyar Belügyminisztérium adatai szerint huszonhat olasz zsidó él Magyarországon, közülük huszonhárom árja házastársaként. A maradék három tiszta zsidót

¹⁷ Raffaele Casertano, Olaszország budapesti nagykövete az Olasz Szocialista Köztársaság külügyminiszterének, 1944. április 15.; *uo.*

¹⁸ Raffaele Casertano, Olaszország budapesti nagykövete az Olasz Szocialista Köztársaság külügyminiszterének, 1944. május 8.; „...se e a quali condizioni Governo italiano sia disposto a riprenderli”; *uo.*

¹⁹ Serafino Mazzolini, külügyminisztériumi helyettes államtitkár a Belügyminisztérium Általános Politikai Ügyek Főhivatalának és a Fajvédelmi Főfelügyelőségnek, 1944. május 23.; „...la situazione politica in Ungheria è recentemente cambiata e [...] probabilmente la Germania nazista muterà il suo atteggiamento nei riguardi degli ebrei ungheresi residenti in Germania”; „...accordo italo-ungherese per la reciprocità del trattamento”; *uo.*

²⁰ A Fajvédelmi Főfelügyelőség Giovanni Preziosi Serafino Mazzolini külügyminisztériumi helyettes államtitkárnak, 1944. május 30.; Giovanni Travaglio helyettes rendőrfőkapitány a Külügyminisztériumnak, 1944. június 15.; *uo.*

internálás terhe mellett repatriálni kell, a többiek maradhatnak Magyarországon, vagyonuk zár alá került, de nincs kizárva a gazdasági cseréről szóló megállapodás. Beszámolója végén a nagykövet megjegyezte: „Kérek utasítást a kérdést illető tárgyalások megkezdésére.”²¹ Július 5-én táviratot küldött a rendőrségnek:

Táviratilag értesítsenek az Olaszországban tartózkodó magyar állampolgárságú zsidó személyek, az olasz állampolgárokkal egy házasságban élő magyar zsidó nők számáról, és amennyiben lehetséges, vagyonuk értékéről is.²²

Végül augusztus 21-én maga Mussolini hatalmazta fel a budapesti nagykövetet, hogy kezdje meg a mindkét ország „tisztá” zsidó (nem vegyes családban élő) állampolgárainak repatriálását és a zsidó vagyonok zár alá helyezését és cseréjét rendező tárgyalásokat.²³

A zsidók cseréjét illető javaslat teljes mértékben értelmetlen volt. 1944 tavaszán Magyarországon már megkezdődtek a deportálások, egyebek közt a „tisztá” olasz zsidókat is deportálás fenyegette. Mussolini és salòi külügyminisztériuma tökéletesen tisztában volt ezzel, mint ahogy tudott arról is, hogy a magyar zsidóknak garantált német menlevél már nem érvényes (előző szeptemberben ugyanez történt az olasz zsidókkal). Valójában mind Magyarország, mind Olaszország számára nem volt kétséges, hogy a kérdésben érintett zsidókra, akár repatriálják őket, akár nem, mindenképpen deportálás vár. A javasolt kölcsönös repatriálás tehát már a felvetés pillanatában lehetetlen volt. Az ügy dokumentumait tartalmazó aktákban szerepelt a Reuter egy közleménye is, amely azt állította, hogy a magyarországi deportálások 1944 júliusában befejeződtek, tehát a salòi kormányzat embereinek erről is tudomásuk volt. Mindazonáltal a hír nem befolyásolta őket tevékenységükben, sőt a későbbi

²¹ Raffaele Casertano, Olaszország budapesti nagykövete az Olasz Szocialista Köztársaság külügyminiszterének, 1944. június 24.: „Prego informarmi se posso trattare su basi suesposte”; *uo.*

²² Serafino Mazzolini külügyminisztériumi helyettes államtitkár a Belügyminisztérium Általános Politikai Ügyek Főhatóságának és a Fajvédelmi Főfelügyelőségnek, 1944. július 5.: „Pregasi telegrafare numero ebrei aventi cittadinanza ungherese nonché donne ebrei ungheresi sposate con cittadini italiani che siano tuttora residenti territorio Repubblica Sociale. Pregasi possibilmente dare anche qualche notizia circa entità loro patrimonio”; *uo.*; továbbá in ACS, MI, DGPS, AGR, cat. A16, b. 3, fasc. 10.

²³ Alberto Mellini Ponce de Leon, aláírás „per il ministro”, címzettek: Legazione d’Italia a Budapest, Direzione Generale di Polizia del Ministero dell’Interno, 1944. augusztus 21., *uo.*; továbbá in ASMAE, MAE, RSI-Gabinetto, b. 164, fasc. IV-1, sfasc. 2.

dokumentumokban még csak említés sem esik róla. Az embernek az a gyanúja támad, Olaszország azért akarta visszatelepíteni az olasz zsidókat, hogy utána deportálja őket, és azért akarta hazaküldeni a magyar zsidókat, hogy rájuk is ugyanaz a sors várjon. Kimódolt, álságos akciónak bizonyult, ha csak azt nézzük, mi derül ki a dokumentumokból.

Véleményem szerint a bizonyítékoknak egyetlen logikus értelmezése létezik, amelyet nem szívesen hoznak összefüggésbe a magyar és az olasz zsidók életével és halálával. A terv felvetésének valódi oka a zsidók vagyona volt. A háború kimenetele többé már nem lehetett kétséges, mégis – vagy éppen ezért – Budapest és Salò számított a zsidók házára és pénzére.

Az olasz levéltárak nem őriznek egyéb adatokat ezekről a tárgyalásokról. Feltehetően nem is folytatódtek, és úgy tűnik, nem történt csere a kétféle állampolgárságú zsidók és vagyonuk között.

Mindehhez kiegészítésül hozzá kell tennünk még egy szempontot. A zsidók kölcsönös cseréjének terve mindenképpen értelmetlen volt, mivel 1944 januárjában – amint korábban említettem – a német rendőrség, még nem teljes „intenzitással” ugyan, de már Magyarországon is elkezdte a zsidók deportálását, és az olasz rendőrség sem kapott olyan utasítást a külügyminisztériumtól, hogy mentse fel a magyar zsidókat. A rendőrség tehát letartóztatta és a Fossoliban lévő gyűjtőtáborba vitette őket, 1944 februárjától kezdve maga a német rendőrség innen indította a konvojokat.²⁴ Vagyis a magyar zsidók válogatás nélküli letartóztatása Olaszországban már folyt 1943 decembere és 1944 februárja között, és sorsuk a salò-i kormány teljes jóváhagyásával Berlin kezébe került.

Összegzésül megállapíthatjuk, hogy leszámítva az 1943 szeptemberétől novemberéig tartó időszakot és a Salò és Budapest között folyó tárgyalásokat, az olaszországi magyar zsidók nem élveztek megkülönböztetett bánásmódot.

Ugyanakkor meg kell jegyeznem, hogy a fent említett három hónap nem tekinthető teljesen eredménytelennek. Véleményem szerint 1943 decembere és 1945 áprilisa között a letartóztatott és deportált magyar zsidók száma mindenképpen kisebb, mint az egyéb nemzetiségűeké, és ez a különbség annak számlájára írható, hogy 1943 október–novemberében a német rendőrség több letartóztatottat szabadon engedett. Meglátásom szerint azokban, akik ép bőrrel megúszták a *soá*hoz vezető út első szakaszát, talán kialakult az a képesség, hogy védekezzenek a tragédia ellen, és segítséget keressenek és találjanak. Természetesen mindez csupán bizonyításra váró feltételezés, amelyre ma igazolást egyedül a magyar zsidókkal kapcsolatban találok,

²⁴ SARFATTI, *i. m.*, 262–267.

mégpedig azon letartóztatottak, majd szabadon engedettek esetében, akiknek ismerjük a nevét, azaz akiknek a családját letartóztatták az 1943 novemberében Firenzében történt razziák során. A tanúk szerint egy Dresdner nevű családról van szó, amelynek hat fiatalos tagja volt.²⁵ Egyfelől semmi nem utal arra, hogy másodszor is letartóztatták volna a családot, másfelől tudomásunk van egy római kolostorról, amely 1944 márciusától a város felszabadulásáig²⁶ menedéket adott a Dresdner család öt kiskorú tagjának, valamint arról, hogy egy népes, korábban egy firenzei zsidó-katolikus segélyegylet támogatását élvező Dresdner család a háború után az Amerikai Egyesült Államokban élt.²⁷ Ha a tanúvallomások hitelesek, és ugyanazzal a családdal van dolgunk, akkor birtokunkba került a kutatási elmélet első, igaz, egyelőre apró bizonyítéka.

Fordította Balázs Éva

²⁵ GOLDMAN, *i. m.*, 43, 44.

²⁶ Francesco MOTTO, „Non abbiamo fatto che il nostro dovere”. *Salesiani di Roma e del Lazio durante l'occupazione tedesca (1943–1944)*, Roma, Las, 2000, 106.

²⁷ Massimo LONGO ADORNO, *Gli ebrei fiorentini dall'emancipazione alla Shoah*, Firenze, Giuntina, 2003, 106.